

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท กับกระแสการค้นคว้า
ในการรับวิทยาการแบบตะวันตก

ในสมัยรัตนโกสินทร์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกเริ่มต้นขึ้นด้วยการฟื้นฟูความสัมพันธ์ทางการค้าที่เน้นหนักและแผ่เงาด้วยเจตนารมณ์ทางการเมืองแบบจักรวรรดินิยม ดังจะเห็นได้จากการที่ชาติตะวันตกโดยเฉพาะอังกฤษ ได้พยายามส่งทูตเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี และเจรจาขอทำสนธิสัญญาทางการค้าตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2352-2367)¹ ขณะนั้นอังกฤษได้เริ่มแผ่ขยายอิทธิพลเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ด้วยการยึดครองดินแดนในแหลมมลายู ซึ่งบางส่วนเป็นของไทย เป็นเหตุให้อังกฤษต้องมาเกี่ยวข้องกับไทย ทั้งนี้เพราะเจ้าเมืองไทรบุรีซึ่งเป็นเมืองประเทศราชของไทยได้อนุญาตให้บริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษเข้าเกาะหมากโดยผลการทำให้อังกฤษเริ่มตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างสัมพันธภาพและความเข้าใจกับไทยให้มากขึ้น²

ใน พ.ศ. 2364 มาร์ควิส เฮสติงส์ (Marquis Hastings) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดีย ได้แต่งตั้งให้จอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawfurd) เป็นหัวหน้าคณะทูตเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือขอให้รัฐบาลไทยแก้ไขปรับปรุงกฎเกณฑ์การเก็บภาษีและการผูกขาดสินค้าบางอย่าง ซึ่งทำให้พ่อค้าอังกฤษไม่สะดวกในการติดต่อค้าขายกับไทย ตลอดจนขอให้รัฐบาลไทยรับรองสิทธิการเข้าเกาะหมากของบริษัทยินดีตะวันออกของอังกฤษด้วยผลของการเจรจาครั้งนี้แม้ว่าจะไม่ประสบผลสำเร็จตามที่อังกฤษมุ่งหวังไว้ ด้วยรัฐบาลไทยยัง

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เรื่องทูตฝรั่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คณะข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายเทียม ลदानนท์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 1 กรกฎาคม 2506 (พระนคร : โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, 2506).

² Walter F. Vella, Siam Under Rama III (1824-51) New York 1957, pp. 116

ไม่เห็นความจำเป็นที่จะต้องติดต่อกับชาตินะวันตก อีกทั้งยังมีความรู้สึกไม่ไว้วางใจชาวตะวันตกจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา นอกจากนี้ในการเจรจายังมีปัญหาและอุปสรรคในด้านภาษา ซึ่งต่างก็มีความยากลำบากในการสื่อสารซึ่งกันและกัน ประกอบกับทัศนคติและท่าทีทางจอห์น ครอว์เฟิร์ดซึ่งไม่เข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณีของคนไทย ยิ่งผลให้การเจรจาไม่ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม การเจรจาดังกล่าวนับเป็นครั้งแรกในการเปิดความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับชาติตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ และเป็นพื้นฐานในการเจรจากันทางด้านการค้าและการทูตในเวลาต่อมา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. 2367 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมา ในปีต่อมา พ.ศ. 2368 เอิร์ล แอมเอิร์สต์ (Earl Amherst) ผู้สำเร็จราชการของอังกฤษที่อินเดีย ได้แต่งตั้งให้ร้อยเอก เฮนรี เบอร์นี (Captain Henry Burney) เป็นหัวหน้าคณะทูตเดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย โดยมีจุดประสงค์ให้รัฐบาลไทยแก้ไขกฎเกณฑ์ทางการค้าในด้านต่าง ๆ ตลอดจนเจรจาเกี่ยวกับปัญหาหัวเมืองมลายู ซึ่งอังกฤษต้องการให้ไทยรับรองสิทธิในการเข้าเกาะหมาก พร้อมทั้งทำความเข้าใจกับรัฐบาลไทยเรื่องสงครามครั้งแรกระหว่างอังกฤษกับพม่าอีกด้วย การเจรจาดังนี้รัฐบาลไทยเริ่มตระหนักถึงแสนยานุภาพของอังกฤษมากขึ้น เพราะผลของสงครามที่พม่าต้องพ่ายแพ้และเสียดินแดนบางส่วนให้แก่อังกฤษ จึงเกรงว่าหากปฏิเสธที่จะทำสนธิสัญญากับอังกฤษในครั้งนี้ อาจทำให้อังกฤษไม่พอใจและถือเป็นสาเหตุที่จะทำสงครามกับไทยได้ ประกอบกับข้อเสนอของอังกฤษในการขอทำสนธิสัญญากับไทยก็มีได้มุ่งเอาเปรียบแต่ฝ่ายเดียว ดังนั้นใน พ.ศ. 2369 รัฐบาลไทยจึงยินยอมลงนามในสนธิสัญญาเบอร์นี นับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับชาติตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์

หลังจากนี้อีก 6 ปีต่อมา สหรัฐอเมริกาก็ได้ส่งคณะทูตนำโดย เอ็ดมันด์ โรเบิร์ตส์ (Edmund Roberts) เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทยเมื่อ พ.ศ. 2375 โดยมีจุดประสงค์ทางด้านการค้าและเผยแพร่คริสต์ศาสนาเป็นสำคัญ มิได้แสดงท่าทีเป็นผู้รุกรานให้รัฐบาลไทยหวาดระแวง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทำสนธิสัญญากับอเมริกาเช่นเดียวกับอังกฤษ ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการดำเนินนโยบายต่างประเทศในลักษณะที่ไม่ต้องการผูกพันกับอังกฤษเพียงชาติเดียว³

³ วิชาสงศ์ พงศ์บุตร, "พระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับประเทศตะวันตก" มหาเจษฎา-
บดินทรานุสรณ์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2531), หน้า 97-100.

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐบาลไทยจะยินยอมลงนามทำสนธิสัญญากับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ตามลำดับแล้ว แต่การค้าของทั้งสองประเทศก็ไม่ได้ดีขึ้นดังที่คาดหวังเท่าใดนัก กล่าวคือ เงื่อนไขในสนธิสัญญาได้ระบุให้รัฐบาลไทยยกเลิกระบบการผูกขาดสินค้า มีผลทำให้ขาดรายได้ที่สำคัญของแผ่นดินไป รัฐบาลไทยจึงนำเอาระบบการผูกขาดภาษีหรือระบบเจ้าภาษีนายอากรเข้ามาใช้แทนระบบเก่าเพื่อชดเชยรายได้ที่ขาดหายไป ซึ่งในเวลาต่อมาระบบการผูกขาดภาษีนั้นเป็นอุปสรรคสำคัญยิ่งต่อการค้าของพ่อค้าตะวันตก ดังนั้นในเดือนเมษายน พ.ศ. 2393 สหรัฐอเมริกาจึงได้ส่งคณะทูตนำโดย โจเซฟ บัลเลสตีเยร์ (Joseph Balestier) กงสุลอเมริกันประจำสิงคโปร์เป็นทูตเข้ามา โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะขอแก้ไขสนธิสัญญา และขอตั้งกงสุลอเมริกันที่กรุงเทพฯ การเข้ามาของบัลเลสตีเยร์ครั้งนี้ยังทำให้รัฐบาลไทยไม่ไว้วางใจต่อท่าทีของชาติตะวันตกมากขึ้นเนื่องจากบัลเลสตีเยร์เป็นผู้ที่มีอุปนิสัยฉุนเฉียว วู่วาม และแสดงท่าทีก้าวร้าวต่อรัฐบาลไทย ประกอบกับความไม่เข้าใจในธรรมเนียมประเพณีไทย จึงทำให้คณะทูตชุดนี้ต้องประสบความล้มเหลว ตั้งแต่ยังไม่ทันได้เริ่มต้นเจรจา⁴

ต่อมาในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2393 อังกฤษได้จัดส่งคณะทูตนำโดยเซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เข้ามาเจรจาขอแก้ไขสนธิสัญญา แต่ก็ต้องประสบความล้มเหลวเช่น

⁴ จดหมายเหตุเรื่องทูตอเมริกันเข้ามาในรัชกาลที่ 3 พ.ศ. 2393 พระนางเจ้าสุชมลมารดาศรี พระราชเทวี สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิตโปรดให้พิมพ์ในการบำเพ็ญพระกุศล เมื่อปีกุน พ.ศ. 2466 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466).

เดียวกับสหรัฐอเมริกา⁵ เนื่องจากรัฐบาลไทยมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อชาวตะวันตก ตั้งแต่เมื่อครั้ง บิลเลสตันเข้ามา อีกทั้งยังเป็นผลมาจากกรณีที่น่าสโรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) หรือที่คนไทยรู้จักกันในนามของ "หันแตร์" พ่อค้าชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาตั้งห้างค้าขายอยู่ในเมือง ไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2367 เมื่อแรกนั้นนายฮันเตอร์ได้รับความไว้วางใจจากรัฐบาลไทย จนได้รับ บรรดาศักดิ์เป็นหลวงอาวุธวิเศษประเทศพานิช ต่อมาได้ก่อความวุ่นวายขึ้นหลายเรื่องจนถึงขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้ขับไล่ฮันเตอร์ออกจากประเทศไปในที่สุด

เมื่อนายฮันเตอร์ถูกขับไล่ออกจากเมืองไทยนั้น ได้ขู่ว่าจะไปฟ้องรัฐบาลอังกฤษให้เข้ามา ชำระความ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้มีการซ่อมแซมและสร้างป้อม ปราการเพื่อเป็นการเตรียมการป้องกันการรุกรานของอังกฤษ⁶ หากพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า ผลจากการก้าวร้าวของฮันเตอร์ครั้งนี้ เป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนทัศนคติจากที่เคยทรงเป็นมิตรกับชาวตะวันตกมาเป็นศัตรูไปในที่สุด⁷

⁵ ดูรายละเอียดในกรมศิลปากร, จดหมายเหตุเรื่องเชอเจมส์บรุก เข้ามาขอทำสัญญา ในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีจอ พ.ศ. 2393 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าฟ้าเชอ กรมหลวง ชุมพรเขตอรุณศักดิ์ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง เมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ. 2466 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466) และนันทา วรเนติวงศ์, ชีวประวัติเชอ เจมส์ บรุก (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2515).

⁶ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 เล่ม 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 93-94.

⁷ Spencer St. John. The Life of Sir James Brooke, Rajah of Sarawak (London : William Blackwood and Sons, 1879), pp.221-222.

ถึงแม้ว่าเซอร์ เจมส์ บรีค จะได้ชื่อว่าเป็นนักการทูตที่เฉลียวฉลาด รอบรู้ในกิจการ
 ตะวันออก แต่บรีคก็ไม่ประสบความสำเร็จในการเจรจาเช่นกัน ทั้งนี้เพราะฝ่ายไทยพิจารณาว่า
 ร่างสนธิสัญญาที่บรีคเสนอนั้น อังกฤษเป็นฝ่ายที่ได้รับผลประโยชน์แต่เพียงฝ่ายเดียว อนึ่งระยะ
 เวลาที่บรีคเดินทางเข้ามาเจรจากับไทยในตอนกลางปี พ.ศ. 2393 ก็เป็นช่วงเวลาที่ไมเหมาะสม
 เนื่องจากรัชกาลที่ 3 ทรงพระประชวร พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนคณะเสนาบดีกำลังวิตกกังวล
 ในพระอาการที่ทรุดลง รวมทั้งปัญหาผู้ที่จะสืบราชสมบัติต่อไปด้วย ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อเช่นนี้
 รัฐบาลไทยคงไม่พร้อมที่จะดำเนินการเจรจาต่อรองหรือให้ความสนใจในร่างสนธิสัญญาเท่าที่ควร

บรีคเดินทางกลับไปพร้อมกับความล้มเหลวในการเจรจา และได้เสนอให้รัฐบาลอังกฤษ
 ใช้มาตรการขึ้นเด็ชชาดกับไทย เพื่อบังคับให้ไทยเปิดประเทศเช่นเดียวกับเมื่อครั้งที่อังกฤษได้
 เคยจัดการกับประเทศจีนมาก่อนแล้ว สถานการณ์ทางการเมืองที่ตั้งเครียดดังกล่าวได้คลี่คลาย
 เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น หลังจากที่ยังกษัตริย์ทราบบ่าวการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระ
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และการเสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^๘
 ในพ.ศ. 2394 ซึ่งพระองค์ได้ทรงแสดงพระราชประสงค์อย่างชัดเจนที่จะเปิดการติดต่อ
 เสร็จกับชาติตะวันตกในลักษณะใหม่

การเข้ามาของกลุ่มมิชชันนารีโปรเตสแตนต์กับการรับวิทยาการตะวันตกของกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้า

การทำสนธิสัญญาเบอร์นีใน พ.ศ. 2369 นับเป็นจุดเริ่มต้นของการเปิดฉากความสัมพันธ์
 ทางการทูตระหว่างไทยกับชาติตะวันตก ซึ่งในเวลาต่อมาได้ส่งผลกระทบต่อทั้งทางตรงและทางอ้อม
 ต่อสังคมไทยเป็นอย่างมาก^๙ ในตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2371
 มิชชันนารีคณะแรกได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ประกอบด้วย คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุศลลาพันธ์

^๘ เหตุการณ์ตอนต้นรัชกาลที่ 4 เจ้าภาพพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ป่าอก พ.ศ. 2475
 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475), หน้า 2-3.

^๙ ฮอร์ช ฮอลล์ เฟลด์ส, หมอเข้ามาในรัชกาลที่ 4 แปลและเรียบเรียงโดยกอง
 คริสเตียน สภาคริสตจักรในประเทศไทย (พระนคร : โรงพิมพ์รวมมิตรไทย, 2504), หน้า 11.

(Carl Augustus Friedrich Gutzlaff) ชาวเยอรมัน¹⁰ และจาคอบ ทอมลิน (Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษ หรือที่คนไทยรู้จักกันในนามของหมอกีสลับและหมอตอมลินตามลำดับ มิชชันนารีทั้งสองนั้นเดินสอนศาสนาอยู่ในเมืองจีน ต่อมาเมื่อทราบว่ามีคนจีนอพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทย จึงตามเข้ามาโดยมีวัตถุประสงค์หลักที่จะเผยแพร่คริสต์ศาสนาในหมู่คนจีนเป็นสำคัญ หลังจากที่ได้ขออนุญาตจากรัฐบาลไทยแล้ว มิชชันนารีทั้งสองจึงเริ่มงานด้วยการชักชวนกลุ่มคนจีนให้เข้ารับ คริสต์ศาสนาโดยอาศัยวิธีการแจกหนังสือสอนศาสนาที่แปลออกเป็นภาษาจีน ควบคู่ไปกับการแจกยา รักษาโรค ทั้งนี้ยังมิได้ให้การรักษาทางด้านการแพทย์อย่างจริงจังตั้งแต่ประการใด ผลปรากฏว่ามีประชาชนทั้งคนไทยและคนจีนให้ความสนใจมิชชันนารีทั้งสอง พวกเขามารับการแจกหนังสือและยารักษาโรคนานานมาก¹¹

การดำเนินงานของมิชชันนารีทั้งสองในช่วงแรก ๆ ต้องประสบกับปัญหาและอุปสรรค อยู่มาก อาทิ ถูกพวกนิกรคาชอลิกกล่าวหาว่าแจกหนังสือสอนศาสนาที่มีข้อความยุยงให้ชาวเงินก่อ การกำเริบ ซึ่งทำให้รัฐบาลไทยมีความหวาดระแวงต่อมิชชันนารีทั้งสองมากขึ้น ดังปรากฏ หลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงท่าทีของรัฐบาลไทยต่อมิชชันนารีทั้งสองว่า "...รัฐบาลรังเกียจด้วย พวกมิชชันนารีอยู่ในระหว่างบ้านของพวกจีนแลเป็นที่นับถือของพวกจีนมากด้วย เกรงว่าเมื่อพวก มิชชันนารีมีพวกมาก ๆ แล้ว จะชักชวนพวกจีนก่อการกำเริบขึ้น..."¹²

อย่างไรก็ตามเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้มีการแปลข้อความในหนังสือสอนศาสนาที่มิชชันนารีทั้งสองแจกให้แก่กลุ่มคนจีน ผลปรากฏว่าไม่พบข้อความใดที่เป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลไทย จึงทรงอนุญาตให้มิชชันนารีทั้งสองสอนศาสนาต่อไปได้ แต่ได้มีประกาศ ห้ามมิให้คนไทยรับแจกหนังสือสอนศาสนาโดยเด็ดขาด ทำให้มิชชันนารีทั้งสองต้องระมัดระวังการดำเนินงานเผยแพร่ศาสนาให้มากขึ้น¹³ อาจกล่าวได้ว่า มิชชันนารีทั้งสองเป็นผู้ที่มุ่งทำงานด้วย

¹⁰ กรมศิลปากร, "ประวัติศาสนาจารย์คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์, ประวัติและผลงานของชาวต่างชาติในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : บริษัท ประชาชน จำกัด, 2533), หน้า 20-24.

¹¹ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 51, 52, หน้า 3.

¹² เคนเนท อี แวลส์, ประวัติศาสตร์โปรเตสแตนต์ในประเทศไทย ค.ศ. 1828-1958 (พระนคร : สภาคริสตจักรแห่งประเทศไทย, 2501), หน้า 6.

¹³ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 51, 52, หน้า 21.

ความอดสาหัสโดยแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบุกเบิกงานทางด้านการศึกษาและสาธารณสุข เป็นการวางพื้นฐานที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับบรรดามิชชันนารีรุ่นต่อ ๆ มา ดังปรากฏหลักฐานซึ่งหมอบรัดเลย์กล่าวถึงด้วยความยกย่องไว้ตอนหนึ่งว่า

"เป็นผู้มีความพากเพียรอดสาหัสยิ่งนัก เพราะเมื่อมาถึงเมืองไทยใหม่ ๆ มีผู้อัจฉาริชชามาก แต่ก็ได้อดทนพยายามประกอบกิจที่ตั้งใจไว้มิได้เอาใจใส่ต่อสิ่งเหล่านั้น จนในที่สุดได้ผ่านพ้นอุปสรรคทั้งหลายนั้น ๆ เสียได้ กลับเป็นผู้มีหน้ามีตา ในระหว่างอยู่ในเมืองไทยได้แจกหนังสือว่าด้วยเรื่องศาสนาและแจกรักษาโรคต่าง ๆ ซึ่งเป็นอุปนิสัยในการที่จะดำเนินกิจในศาสนาให้สะดวกยิ่งขึ้น เพราะการแจกยาและรักษาโรคซึ่งบรรดามิชชันนารีทั้งหลายกระทำกันในสมัยนั้น คนไทยจึงเรียกบรรดาพวกมิชชันนารีว่า "หมอ"..."¹⁴

หลังจากที่มิชชันนารีทั้งสองเผยแพร่วรรณคดีศาสนาในเมืองไทยได้ 3 ปีแล้ว ก็ได้ขอย้ายไปดำเนินการสอนศาสนาที่เมืองจีน ในเวลาต่อมาสภาคริสตจักรอเมริกา (American Board of Commissioner for Foreign Mission - ABCFM) จึงได้ส่งคณะมิชชันนารีเข้ามาแทนอย่างต่อเนืองอีกหลายชุดในเวลาต่อมา¹⁵

บรรดามิชชันนารีเหล่านั้นนอกจากจะทำหน้าที่ในการเผยแพร่วรรณคดีศาสนาแล้ว ยังได้สร้างคุณประโยชน์ให้แก่สังคมไทยในด้านต่างๆ เป็นอย่างมาก¹⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเอาความรู้ความก้าวหน้าของวิทยาการสมัยใหม่เข้ามาถ่ายทอดให้แก่บุคคลที่สนใจ พร้อมกับนำ

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

¹⁵ คุราลละเอียดในกรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31 "จดหมายเหตุมิชชันนารีอเมริกันเข้ามาในประเทศไทยสยาม", (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2511). และ William L. Bradley, Siam Then (California : William Carey Library, 1981).

¹⁶ คุราลละเอียดใน สุพรรณิ กาญจนันธุ์, "บทบาทของมิชชันนารีในประเทศไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527).

เข้ามาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะนั้น อาทิ ในด้านการแพทย์ การช่าง การต่อเรือ หรือการพิมพ์ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อหวังที่จะสร้างความนับถือเลื่อมใสในหมู่คนไทยและคนจีนอันจะนำไปสู่การเข้ารีตในที่สุด อย่างไรก็ตามความรู้เหล่านี้ล้วนเป็น "ความรู้ใหม่" ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในสังคมไทย จึงก่อให้เกิดปฏิกิริยาที่แตกต่างกันออกไปหลายกลุ่ม

ท่ามกลางกระแสของ "ความรู้ใหม่" ดังกล่าว กลุ่มชนชั้นสูงซึ่งประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ เจ้านาย และเหล่าขุนนางระดับสูง นับเป็นกลุ่มแรกที่มีความตื่นตัวและตระหนักถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลกระทบจากการเข้ามาของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มชนชั้นสูงกลุ่มหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยเจ้านายและขุนนางหนุ่มกลุ่มหนึ่ง ที่อาจเรียกได้ว่าเป็น "กลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้า" ซึ่งจัดเป็นบุคคลกลุ่มแรกที่มีความตื่นตัวในการที่จะคบกับมิชชันนารี และมีความสนใจในการศึกษาหาความรู้ในวิชาภาษาอังกฤษและวิทยาการตะวันตกตามแขนงวิชาที่ตนสนใจ เพื่อที่จะนำความรู้นั้นมาพัฒนาตนเองและสังคมในเวลาต่อมา ดังนั้นบุคคลกลุ่มนี้จึงนับเป็นกลุ่มที่มีความคิดเห็นที่แตกต่างไปจากบุคคลทั่วไปในเวลานั้น กล่าวคือ

"...ครั้งนั้นไทยโดยมากมีความรังเกียจพวกมิชชันนารี ด้วยเห็นว่ามาสอนให้เข้ารีตถือศาสนาอื่น แต่มีบางคนซึ่งเป็นชั้นหนุ่มหรือถ้าจะเรียกตามอย่างปัจจุบันนี้ ก็ว่าเป็นจำพวกสมัยใหม่ใคร่จะเรียนภาษาและวิชาของฝรั่งเอามาใช้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมือง ไม่รังเกียจการที่จะคบหาสมาคมและศึกษาวิชาการกับพวกมิชชันนารี..."¹⁷

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁷ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (พรหมญาณ) กรมพระธรรมาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 92-93.

บุคคลในกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าที่มีบทบาทสำคัญในการเรียนรู้วิทยาการตะวันตกและ -
ประสบความสำเร็จโดยสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมในระดับหนึ่งนั้น ได้แก่
วชิรญาณภิกษุ¹⁸ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนอิศเรศรังสรรค์¹⁹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่น-
วงษาสนิท²⁰

¹⁸ พระนามเดิมคือ เจ้าฟ้ามงกุฎ ได้เสด็จออกผนวชตลอดรัชกาลที่ 3 ด้วยเหตุผลทาง
การเมือง ต่อมาได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาล-
ที่ 4

¹⁹ พระนามเดิมคือ เจ้าฟ้าจุฑามณี ในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อ พ.ศ.2375 โปรดเกล้าฯ
สถาปนาขึ้นทรงกรมเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงกำกับกรม-
ทหารปืนใหญ่ กรมทหารแม่นปืนหน้าปืนหลัง และญวนอาสารบแขก อาสาจาม คุราชละเอียดยุ-
ฉะฐิติ สุกฤษสงคราม, กษัตริย์วังหน้า (พระนคร : โรงพิมพ์แพร่การช่าง, 2514), หน้า 35.
และसानิตย์ เพชรภาณี, "บทบาทและพระบวรราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้า-
อยู่หัว", (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522).

²⁰ ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้กำกับกรมหม่อมมาตั้งแต่ พ.ศ.2385 คุราชละเอียดยุ
ในบทที่ 2

จมีนไวศวรนาถ (ช่วง บุนนาค)²¹ จมีนราชามาตย์ (ชำ บุนนาค)²² และนายโหมต อมาตยกุล²³
 หากจะพิจารณาถึงปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้กลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้ามีความสนใจ ในการ
 เรือนรู้วิชาการแบบตะวันตกนั้น อาจวิเคราะห์ได้เป็น 2 ประเด็น ดังนี้คือ

²¹ บุตรชายคนโตของเจ้าพระยาคลัง (ดิศ) หรือสมเด็จพระบวรราชปรมมหาประยูรวงศ์
 ในเวลาต่อมา เริ่มเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 ได้ดำรงตำแหน่ง
 นายชั้นรศหุ้มแพร หลวงสิทธินายเวร เจ้าหมื่นไวศวรนาถหัวหมื่น และพระยาศรีสุริยวงศ์จางวาง
 มหาดเล็กตามลำดับ ต่อมารัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าที่
 สมุหพระกลาโหม ในสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2416 ได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นสมเด็จพระบวร
 ราชปรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ครอบครองยศบรรดาศักดิ์ของตำแหน่ง รัชกาล
 สมเด็จพระบวรราชปรมมหาศรีสุริยวงศ์ 2 เล่ม (กรุงเทพฯ : แพร่พิภพ, 2516). และ
 ปิยนาด บุนนาค, "แนวความคิดและบทบาททางการเมืองของสมเด็จพระบวรราชปรมมหาศรีสุริยวงศ์
 (ช่วง บุนนาค) ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5" (วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต
 ภาควิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523).

²² น้องชายต่างมารดาของจมีนไวศวรนาถ (ช่วง บุนนาค) ในสมัยรัชกาลที่ 4 โปรด
 เกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ผู้ว่าราชการกรมท่า

²³ เป็นบุตรของพระยามหาอำมาตย์ (ป้อม) ในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯ ให้ดำรง
 ตำแหน่งมหาดเล็กราชาน ในสมัยรัชกาลที่ 4 เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นหลวงวิสุตโรธามาตย์ และ
 พระวิสุตโรธามาตย์ตามลำดับ มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้จัดการตั้งเครื่องจักรโรงกระสาปนลิตธิการ
 ในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยากระสาปนกิจโกศล
 ผู้จัดการโรงกระสาปนลิตหลวง ครอบครองยศบรรดาศักดิ์ของตำแหน่ง รัชกาล สมเด็จพระบวรราชปรม
 มหาศรีสุริยวงศ์ 2 เล่ม (กรุงเทพฯ : แพร่พิภพ, 2516). และ ประวัติดิบรรพบุรุษและสกุล-
 วงศ์อมาตยกุล, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระยาภิภพพิเศษ อาเล็กแซน-
 เดอร์ อมาตยกุล ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 30 มีนาคม 2507 (พระนคร : โรง
 พิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, 2507), หน้า 21-24.

ประเด็นแรก ภูมิหลังของแต่ละบุคคลในกลุ่มคนชั้นนำหัวก้าวหน้ามีข้อน่าสังเกตว่า บรรดากลุ่มคนชั้นนำหัวก้าวหน้าส่วนใหญ่จะมีภูมิหลังที่ใกล้เคียงกัน²⁴ กล่าวคือ เป็นผู้ที่มาจาก ชนชั้นตระกูลสูง มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน ได้รับการศึกษาและอบรมเลี้ยงดูมาเป็นอย่างดี และ จากสภาพแวดล้อมทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมในต้นรัตนโกสินทร์ ได้หล่อหลอมให้บุคคลเหล่านี้มี ระบบความคิดที่เป็นเหตุเป็นผลในความจริงเชิงประจักษ์มากขึ้น ตามลักษณะของชนชั้นนำในสังคม ต้นรัตนโกสินทร์ ที่มีความเชื่อมั่นในพลังศรัทธาของมนุษย์ที่สามารถจะกุมโชคชะตาของตนเองได้ ระดับหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นการเกิดโลกทัศน์ใหม่ที่ประกอบไปด้วยความเชื่อแบบจารีตผสมผสานกับร่อง รอยของความคิดแบบเหตุผลนิยมและมนุษยนิยม เมื่อประกอบเข้ากับอุปนิสัยส่วนตัวความรู้ความ สามารถ ตลอดจนประสบการณ์ในหน้าที่การงานของแต่ละบุคคลแล้ว จึงทำให้กลุ่มคนชั้นนำหัว ก้าวหน้ามีความพร้อมในการที่จะรับวิทยาการสมัยใหม่มากกว่ากลุ่มอื่นๆ ดังนั้น เมื่อกลุ่มมิชชันนารี เดินทางเข้ามา พร้อมกับนำเอาความรู้ความก้าวหน้าของวิทยาการตะวันตกเข้ามาเผยแพร่ในสังคม ไทย จึงนับเป็นช่วงจังหวะที่สอดคล้องกับความแปรเปลี่ยนทางโลกทัศน์ของกลุ่มคนชั้นนำหัวก้าวหน้า ที่มีความต้องการที่จะเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่ รวมไปถึงจนถึงขนบธรรมเนียมประเพณีตามแบบ ตะวันตก²⁵ ซึ่งเห็นว่าเป็น "ความรู้" และ "ความเจริญ" ทั้งนี้เพื่อนำมาพัฒนาความรู้เดิมที่ ตนสนใจอยู่แล้วให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มคนชั้นนำหัวก้าวหน้า ได้มีการจำกัดขอบเขตของ การรับวิทยาการตะวันตกโดยการเลือกที่จะยอมรับแต่สิ่งที่เห็นว่าเป็น "ความรู้" เท่านั้น ในขณะที่ เดียวกันก็ปฏิเสธในการที่จะยอมรับความเชื่อถือเลื่อมใสในคริสต์ศาสนาโดยสิ้นเชิง เหตุที่เป็นเช่น นี้เพราะบุคคลเหล่านี้ได้รับการหล่อหลอมมาจากรูปแบบการศึกษาตามแบบจารีตที่ได้ปลูกฝังอบรมให้ มีความผูกพันเลื่อมใสในพุทธศาสนามาตลอด ดังนั้นเมื่อได้รับการชักจูงให้เข้ารับซึ่งเท่ากับเป็นการ

²⁴ ดูรายละเอียดใน พินาศา อังเจริญ และสุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผล กระทบ..., หน้า 151-159. และชาญวิทย์ เกษตรศิริ "ผู้นำแต่ละรุ่นในประวัติศาสตร์". วาร- สารธรรมศาสตร์, ปีที่ 3 เล่มที่ 3 (พฤษภาคม 2517) หน้า 94-96.

²⁵ ได้มีการศึกษาบทบาทในการรับวัฒนธรรมตะวันตกของกลุ่มคนชั้นนำในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยแบ่งตามบทบาทและแนวคิดออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มอนุรักษ และ กลุ่มก้าวหน้า โปรดดูรายละเอียดใน วิไลเลขา ถาวรธนะสาร, "ผู้นำไทยสมัยรัชกาลที่ 3 กับการรับวัฒนธรรม", ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ 8 ฉบับที่ 11 (กันยายน 2530), หน้า 116-128.

ปฏิเสศพุทธศาสนา จึงเป็นสิ่งที่กระทบกระเทือนและขัดต่อโลกทัศน์เดิมจนไม่อาจที่จะยอมรับได้ในที่สุด ดังปรากฏหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึง การปฏิเสศในการที่จะรับคริสต์ศาสนาของชนชั้นนำหัวก้าวหน้าตอนหนึ่งว่า "เจ้าฟ้าใหญ่ทรงสนพระทัยพวกศาสนทูตอเมริกัน ก็เพราะความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ของพวกเขามากกว่าด้านศาสนา พระองค์เคยตรัสกับหมอเฮาส์อย่างเปิดเผยว่า พระองค์ไม่เลื่อมใสในคริสต์ศาสนาแต่สนใจวิทยาศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสาขาคาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และคณิตศาสตร์..."²⁶

ประเด็นที่สอง ความตระหนักในแสนยานุภาพของมหาอำนาจตะวันตกเป็นปัจจัยสำคัญ ประเด็นหนึ่งที่มีส่วนเร่งเร้าและกระตุ้นให้กลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าเล็งเห็นความสำคัญในการศึกษาวิทยาการตะวันตก ทั้งนี้เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์การเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากกรณีการที่อังกฤษได้ชัยชนะเหนือทั้งพม่าและจีนใน พ.ศ. 2369 และ พ.ศ. 2385 ตามลำดับนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อความเชื่อมั่นของชนชั้นนำของไทยเป็นอย่างยิ่ง²⁷ โดยเฉพาะในกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้านั้นได้เริ่มตระหนักถึงแสนยานุภาพของมหาอำนาจตะวันตก ที่กำลังแผ่อิทธิพลเข้ามาคุกคามดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเริ่มจะปรากฏเข้ามาใกล้เมืองไทยเป็นลำดับ ดังนั้นกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าจึงนับเป็นบุคคลกลุ่มแรก ที่เห็นความจำเป็นในการที่จะต้องเรียนรู้วิชาภาษาอังกฤษและวิทยาการแบบตะวันตกในด้านต่าง ๆ ทั้งนี้เพื่อหวังที่จะนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมไทยให้มีความ "เจริญ" ทัดเทียมกับชาติตะวันตก อีกทั้งยังจะเป็นหนทางในการที่จะคลี่คลายแก้ไขปัญหาจากสถานการณ์ทางการเมืองที่ตึงเครียดอีกด้วย ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายถึงมูลเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษกับเหล่ามิชชันนารีว่า

"ในสมัยนั้นผู้มีสติปัญญาที่เป็นชั้นสูงอยู่ในประเทศนี้ แลเห็นอยู่แล้วว่าการสมาคมที่เกี่ยวข้อกับฝรั่งต่างประเทศ คงจะต้องมีขึ้นกว่าแต่ก่อน แลภาษาอังกฤษจะเป็นภาษาสำคัญทางประเทศตะวันออกนี้ มีเจ้านายบางพวกแลข้าราชการบางคนปรารถนาจะศึกษาวิชาการ และขนบธรรมเนียมของฝรั่ง แลจะเล่าเรียนให้รู้ภาษาอังกฤษ จึงพยายามเล่าเรียนศึกษากับพวกมิชชันนารีตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ 3..."²⁸

²⁶ ฮอร์ช ฮอสส์ เฟลด์ส, ดร.เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล, หน้า 23.

²⁷ วิไลเลขา ถาวรชนสาร, "ผู้นำไทย...", หน้า 119.

²⁸ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานการที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ", นิราศลอนดอนและจดหมายเหตุของหม่อมราชวงศ์, หน้า 8.

ในบรรดา "เจ้านายบางพวกแลข้าราชการบางคน" ที่ได้ศึกษาหาความรู้กับเหล่ามิชชันนารีในขณะนั้น ปรากฏว่า

"ในสมัยนั้นมีไทย 5 คน ที่เรียนวิชาความรู้ของฝรั่งจากพวกอเมริกาได้เป็นอย่างดีเยี่ยมยอด คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังทรงผนวชอยู่ ทรงศึกษาทางวิชาภาษาพระองค์ 1 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงศึกษาทางวิชาทหารพระองค์ 1 กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงศึกษาวิชาการแพทย์พระองค์ 1 สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ตั้งแต่ยังเป็นหลวงนายสิทธิ์ ศึกษาวิชาต่อเรือกำปั่นคน 1 นายโหมด อมาตยกุล ศึกษาวิชาช่างกลคน 1..."²⁰

จากหลักฐานดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงการแสวงหาความรู้ของกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้า ซึ่งต่างก็เลือกที่จะศึกษาหาความรู้ในวิทยาการตะวันตกตามสาขาที่ตนสนใจ ซึ่งอาจจะกล่าวถึงกระบวนการศึกษาวิทยาการตะวันตกของ "ไทย 5 คน" ที่มีความรู้ "อย่างเยี่ยมยอด" ได้โดยสังเขปตามลำดับดังต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะทรงผนวชและจำพรรษา อยู่ที่วัดสมอราย (วัดราชาธิวาส) ในสมณนามของ "วชิรญาณภิกขุ" หรือ "ทูลกระหม่อมพระ" ได้ทรงออกผนวชด้วยเหตุผลทางการเมืองมาตั้งแต่ พ.ศ. 2367 และได้ทรงตัดสินพระทัยอยู่ในเพศบรรพชิตต่อมาอีกถึง 27 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นอกจากจะทรงใช้เวลาในการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้งแจ่มแจ้ง จนทรงก้าวขึ้นสู่ฐานะผู้นำทางพุทธศาสนา ของธรรมยุติกนิกายแล้ว³⁰ ในขณะเดียวกันก็ยังทรงมีความสนพระทัยและกระตือรือร้นในการที่จะเรียนรู้วิทยาการสมัยใหม่อีกด้วย ดังสะท้อนให้เห็นจากหลักฐานการบันทึกของมิชชันนารีไว้ตอนหนึ่งว่า

²⁰ สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, คนดีที่ข้าพเจ้ารู้จัก เล่ม 3 (กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์, 2527), หน้า 139-140.

³⁰ โปรดดูรายละเอียดใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, "ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368 - พ.ศ. 2464)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529).

"การที่พระองค์ทรงดำรงตำแหน่งเจ้าฟ้าในเวลาทรงผนวชอยู่นั้นทำให้พระองค์ทรงเป็นผู้นำทางด้านศาสนจักร...พระองค์เป็นผู้ที่มีความคิดก้าวหน้ากว่าคนในยุคสมัยเดียวกันกับพระองค์ทรงสนพระทัยในการต่างประเทศ ทรงผูกสัมพันธ์ไมตรีกับชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะพวกมิชชันนารี"³¹

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสนพระทัยในการศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ อันเนื่องมาจากเหตุผลดังต่อไปนี้

"เหตุที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงศึกษาภาษาอังกฤษ นิเคราะห์ในเรื่องพงศาวดาร ส่อให้เห็นว่าน่าจะเป็นเพราะ ทรงปรารถนากิจการบ้านเมืองตั้งแต่จันทรบัปหงษ์อังกฤษ ต้องทำหนังสือสัญญาขอมให้อังกฤษกับฝรั่งต่างชาติเข้าไปมีอำนาจในเมืองจีนเมื่อ พ.ศ. 2385... ทรงพระดำริเห็นว่า คราวโลกวิสัยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยฝรั่งมีอำนาจขึ้นทางตะวันออกนี้ และประเทศสยามอาจจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งยิ่งขึ้นในวันหน้า จึงเริ่มทรงศึกษาภาษาอังกฤษ มีสเตอร์แคสเวล มิชชันนารีอเมริกัน (ซึ่งเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เรียกในหนังสือแสดงกิจจานุกิจว่า "หมอบลัดถิ่น") เป็นผู้สอนถวาย"³²

อย่างไรก็ตามก่อนหน้านั้นได้ทรงเริ่มศึกษาหาความรู้มาบ้างแล้วกับพระสังฆราช ปาลเลอกัวซ์ บาทหลวงคาทอลิก ชาวฝรั่งเศส ในลักษณะของการถ่ายทอดแลกเปลี่ยนความรู้ ในการศึกษาภาษาละติน และภาษาบาลี³³ เมื่อทรงย้ายที่ประทับมาจำพรรษาที่วัดบวรนิเวศวิหารใน พ.ศ. 2375 ต่อมาได้ทรงศึกษาภาษาอังกฤษกับหมอบลัดถิ่นอยู่ระยะหนึ่งใน พ.ศ. 2382³⁴ ต่อมาใน พ.ศ. 2388

³¹ ฮอร์จ ฮอสส์ เฟลด์ส, ดร. เรโนลด์ เฮาต์ หมอฝรั่งสามรัชกาล, หน้า 21.

³² สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสนพระทัยในการศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ, ความทรงจำ, หน้า 95-96.

³³ วอลเตอร์ เอฟ. เวลลา, แผ่นดินพระนั่งเกล้า พันเอกนิจ ทองโสภิต ผู้แปล, พิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติวันพระราชสมภพครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วันอังคารที่ 31 มีนาคม พุทธศักราช 2530 (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, 2530), หน้า 70.

³⁴ วิลเลียม แอล. แบรดเลย์, สยามแต่ปางก่อน แปลโดย ศรีเทพ แวหงษ์ และ ศรีลักษณ์ สง่าเมือง (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), หน้า 75.

จึงทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษอย่างจริงจังอีกครั้งหนึ่ง กับมิสเตอร์แคสเวลล์เป็นเวลาถึง 3ปี³⁵ จนทรงพระปรีชาสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษ เป็นเครื่องมือแสวงหาความรู้ด้วยพระองค์เองตามที่ทรงสนพระทัยทั้งในด้านวิทยาศาสตร์ คาราศาสตร์ โหราศาสตร์ ตลอดจนประวัติศาสตร์และการเมืองของประเทศต่างๆ ทางตะวันตกได้เป็นอย่างดี

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ทรงเป็นเจ้านายอีกพระองค์หนึ่ง ที่มีความกระตือรือร้นในการศึกษาวิชาการตะวันตก และโปรดที่จะติดต่อคบหาสมาคม กับบรรดาเหล่ามิชชันนารีและชาวต่างประเทศอื่นๆ ที่เดินทางเข้ามาในเมืองไทย³⁶ สันนิษฐานว่าน่าจะทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกกับนายโรเบิร์ต ฮันเตอร์ (Robert Hunter) พ่อค้าชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2367 ดังปรากฏหลักฐานจากการบันทึกของชาวต่างชาติคนหนึ่งว่า

"... ทรงเป็นผู้ที่ได้รับการศึกษาอย่างดีเลิศ และเป็นผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดยิ่งนักทรงชอบแสดงความเป็นมิตรกับนายฮันเตอร์ ซึ่งนายฮันเตอร์ก็ได้ตอบสนองด้วยน้ำใจจริงเมื่อพบนายฮันเตอร์ ก็ทรงแสดงความประสงค์ในเบื้องต้นแล้วว่าอยากเรียนรู้ภาษาอังกฤษอย่างง่าย ๆ และด้วยความช่วยเหลือของพระองค์ ด้วยความที่ทรงใฝ่ใจในการเรียน จึงทำให้ทรงศึกษาเรื่องราวของหนังสือภาษาอังกฤษเหล่านั้นด้วยความขมักเขม้นอย่างที่สุด และไม่ยอมหยุดยั้งกับการเรียนเบื้องต้น

³⁵ เจสซี แคสเวลล์ (Jesse Caswell) มิชชันนารีโปรเตสแตนต์ชาวอเมริกัน ได้เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2382 และได้ถวายการสอนวิชาภาษาอังกฤษพร้อมกับสอนคริสต์ศาสนานอู๋ในวัดบวรนิเวศวิหารตลอดมาเป็นเวลาถึง 3 ปี จนถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2392 อย่างไรก็ตามมีข้อที่ควรสังเกตจากการสันนิษฐานของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า น่าจะทรงเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษตั้งแต่ใน พ.ศ. 2386 พิจารณาจาก ฮอร์จ ฮอลล์ เฟลด์ส, ดร. เรโนลด์ - เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล, หน้า 21. และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ, หน้า 94-97.

³⁶ J.G.D Campbell Siam in the Twentieth Century (London : Edward Arnold, 1902), pp. 87-89. และ Karl Gutzlaff, Journal of Three Voyages along the Coast of China (London : F. Westley, 1834).

เช่นนั้น ต่อมาจึงได้ซื้อหนังสือเกี่ยวกับการคำนวณและก่อสร้าง ผักผ่อนสมองของพระองค์ด้วยเรื่องป็นวิธีหล่อปืนเล็กและปืนใหญ่...³⁷

นอกจากการศึกษาวิชาภาษาอังกฤษ ซึ่งทรงมีความเชี่ยวชาญจนถึงอ่านออกเขียนได้อย่างถูกต้องแล้ว³⁸ พระองค์ยังทรงมีความสนพระทัยในการศึกษาด้านวิชาช่าง และการฝึกหัดทหารตามแบบยุโรปอีกด้วย ซึ่งในเวลาต่อมาได้ทรงนำความรู้เหล่านี้ไปพัฒนาจนกระทั่งสามารถคิดค้นการต่อเรือแบบยุโรปได้สำเร็จในที่สุด³⁹ อีกทั้งยังทรงมีผลงานในการแปลตำราปืนใหญ่ของฝรั่งเศส

³⁷ กรมศิลปากร, ชีวิตและความเป็นอยู่ในสยาม ในทัศนะของชาวต่างประเทศ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิช, 2524), หน้า 83.

³⁸ เอ.บี กริสโวลด์, "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว", หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศดิศกุล ทรงแปลในหนังสือที่ระลึกถึงรอบ 100 ปี แห่งวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และวันเสวยราชย์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทาน วันที่ 1 ตุลาคม 2511 (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511), หน้า 50.

³⁹ ปรากฏหลักฐานว่าเมื่อ พ.ศ.2375 ได้ทรงคิดค้นต่อเรือสินค้าขนาดเล็กเลียนแบบเรือยุโรปได้แล้ว แต่ไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากนัก ต่อมาเมื่อทรงได้พบกับหมอยันดเล จึงได้ทรงขอคำแนะนำช่วยเหลือจากหมอยันดเลจนพระองค์สามารถนำความรู้ไปพัฒนาสร้างเรือกลไฟลำเล็กๆ ติดเครื่องยนต์ได้สำเร็จใน พ.ศ.2391 ดู แอ็บบ็อต โลว์ มอฟแพ็ท, แผ่นดินพระจอมเกล้า แปลโดย นิจ ทองโสภิต (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมนศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2520), หน้า 49-50. และ Karl Gutzlaff, Journal of Three Voyages along the Coast of China. pp.20.

ที่พิมพ์เป็นภาษาอังกฤษออกเป็นภาษาไทยใน พ.ศ. 2384⁴⁰ และได้ใช้เป็นตำราฝึกหัดทหารในกรม กองที่ทรงกำกับราชการในขณะนั้นด้วย ดังปรากฏหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของ พระองค์ตอนหนึ่งว่า

"อนึ่ง เมื่อในรัชกาลที่ 3 นั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระบาท สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบังคับบัญชาทหารปืนใหญ่ จึงทรงศึกษาวิชาทหารอย่างยุโรป แล้วเอาเป็นพระครูฝึกหัดจัดทหารตลอดมา และอีกประการ 1 โปรดวิชาต่อเรือกำปั่นรบ ได้ทรง ศึกษาตำราเครื่องจักรกลกับมิชชันนารี จนทรงสร้างเครื่องเรือกลไฟขึ้นได้ในเมืองไทยเป็นครั้งแรก จึงเป็นเหตุให้โปรดทั้งวิชาการทหารบก ทหารเรือ มาตั้งแต่เมื่อในรัชกาลที่ 3"⁴¹

นอกจากนี้แล้ว พระองค์ยังสนพระทัยในวิชาการด้านอื่นๆ อีกด้วย เช่น ด้านการแพทย์ และวิทยาศาสตร์ ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการที่ทรงติดตามในกิจกรรมของเหล่ามิชชันนารีอยู่เสมอ ดัง ปรากฏหลักฐานตอนหนึ่งกล่าวว่า

"...เจ้าฟ้าน้อย [พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว] ขอให้หมอบเฮาส์ช่วยแนะนำ ทางด้านวิทยาศาสตร์ โดยใช้น้ำวมาขอชิมหนังสือ ขอคำแนะนำทางด้านเคมี ไฟฟ้า การถ่ายรูป การพิมพ์หนังสือ หมอบเฮาส์ถูกเรียกตัวเข้าวังบ่อยๆ เพื่อขอความช่วยเหลือแนะนำเกี่ยวกับการทดลอง วิทยาศาสตร์"⁴²

⁴⁰ อ่ำพัน คณิตวารุทธนะ, พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปวเรนทราเมศมหิศเรศ- รังสรรค์ พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หนังสือที่ระลึกวันตรงกับเสด็จสวรรคตในพระบาทสมเด็จพระ- ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว 7 มกราคม 2518, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จันทวนิชย์, 2518), หน้า 23-90.

⁴¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี, ตำนานวังหน้า พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระ ราชทานเพลิงศพ ขุนนารถนิกร (คำส ๗ ป้อมเพชร) ๗ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันที่ 17 สิงหาคม พุทธศักราช 2524), หน้า 44.

⁴² ฮอรัซ ฮอสส์ เฟลคัส, ดร. เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล, หน้า 27.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อครั้งยังทรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นวงษาสนิท ทรงมีความสนพระทัยในด้านการแพทย์สมัยใหม่ ทรงศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากหมอบริตเลย์ จนทรงได้รับประกาศนียบัตรถวายเป็นพระเกียรติคุณจากสถาบันการแพทย์แห่งนิวยอร์ก (New York Academy of Medicine) ดังจะได้วิเคราะห์โดยละเอียดถึงกระบวนการศึกษาในด้านการแพทย์แผนตะวันตกของพระองค์ในหัวข้อต่อไป⁴³

สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ขณะที่ยังดำรงตำแหน่งหลวงนายสิทธิ์ สันนิษฐานว่าคงจะเริ่มศึกษาภาษาอังกฤษกับมิชชันนารีมาก่อน พ.ศ. 2378⁴⁴ ท่านมีความสนใจเป็นพิเศษ ในการศึกษาวิชาช่างและเครื่องจักรกล และได้นำเอาความรู้ที่ได้ไปพัฒนาจนกระทั่งสามารถต่อเรือกำปั่นแบบตะวันตกได้สำเร็จใน พ.ศ. 2378⁴⁵ และได้กราบบังคมทูลถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดพระราชทานชื่อว่า "เรือแก้วกลางสมุทร" หรือเรือ "เอริล" (Ariel) สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ได้ทรงกล่าวยกย่องความสามารถในด้านการต่อเรือของท่านว่า "การต่อเรือกำปั่นท่านศึกษาจนชำนาญไม่มีตัวสู้ ในสมัยของท่านได้เป็นผู้ต่อตลอดมาจนเรือกำปั่นไฟในรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5"⁴⁶

⁴³ โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อบทบาทของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตก

⁴⁴ William L. Bradley, Siam Then, pp. 40.

⁴⁵ กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, เรื่อง มิชชันนารีอเมริกันเข้าประเทศสยาม", หน้า 47. และสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 91.

⁴⁶ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 93.

พระยากระสาปนิภิจโกศล (โหมค อมาตยกุล) เป็นผู้ที่มีความสนใจในการ "เล่นแร่แปรธาตุ" ได้เริ่มศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์และเครื่องจักรกลกับหมอบรัดเลย์เป็นครั้งแรก⁴⁷ แม้ว่าพระยากระสาปนิภิจโกศลจะไม่ได้มีตำแหน่งราชการสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่ก็จัดได้ว่าเป็นผู้หนึ่งที่มีความสนใจในการศึกษาวิชาการตะวันตก และมีความคิดเห็นในทางก้าวหน้าอยู่เสมอ⁴⁸ ดังปรากฏคำสรรเสริญของหมอบรัดเลย์ตอนหนึ่งว่า

"นายโหมคมีความสามารถถึงขั้นคิดทำเครื่องมือกลึงเกลียวได้ด้วยตนเอง ซึ่งพวกอเมริกาเห็นว่าเป็นสิ่งที่อัศจรรย์อย่างยิ่ง นอกจากนี้พระยากระสาปนิภิจโกศล ยังได้เรียนวิชาดาราศาสตร์และวิชาไฟฟ้าจนสามารถใช้การได้ดี และได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ซึ่งท่านได้เรียนมาให้แก่บุตรชายของท่านทุกคน..."⁴⁹

กล่าวโดยสรุป การศึกษาวิชาการตะวันตกของกลุ่มชนชั้นนำหัวก้าวหน้าดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น มีข้อนำสังเกตว่าส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาวิชาภาษาอังกฤษและวิชาเฉพาะที่ตรงกับความสนใจ เพื่อที่จะพัฒนาความรู้เดิมของตนให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แต่มิได้มีความกระตือรือร้นที่จะศึกษาและเลื่อมใสในคริสต์ศาสนาแต่อย่างใด คงเลือกที่จะรับแต่เฉพาะวิชาความรู้ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์สำหรับตนเองและสังคมเท่านั้น ทั้งนี้โดยอาศัยรูปแบบการศึกษา โดยตรงกับเหล่ามิชชันนารี ซึ่งมีทั้งการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ขอคำแนะนำ อีกทั้งยังมีการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองในอีกลักษณะหนึ่งด้วย ในบรรดาชนชั้นนำหัวก้าวหน้าดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ปรากฏว่ามีเจ้านายที่มีความตื่นตัว

⁴⁷ พระยากระสาปนิภิจโกศล, บันทึกความทรงจำ..., หน้า 28. และ William L. Bradley, Siam Then, pp. 53.

⁴⁸ ความคิดก้าวหน้าของท่านนั้น จนถึงขั้นเอาหนังสือพระราชกำหนดกฎหมายมาให้หมอบรัดเลย์พิมพ์ ทำให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกริ้วเป็นอย่างมากเนื่องจากการล่วงละเมิดไม่ได้ขอรับพระราชทานอนุญาตก่อน จึงโปรดให้เก็บหนังสือ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ จึงโปรดเกล้าฯ คืนหนังสือดังกล่าวให้แก่หมอบรัดเลย์

⁴⁹ ศรี อมาตยกุล, ประวัติบรรพบุรุษและสกุลวงศ์ อมาตยกุล, หน้า 22.

และสนพระทัยในวิทยาการตะวันตกอย่างจริงจังเพียง 3 พระองค์เท่านั้น คือ เจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เจ้าฟ้าจุฑามณี (พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) และ กรมหมื่นวงษาสนิท (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาศรีราชสินท)

บทบาทของกรมหลวงวงษาศรีราชสินทในการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตก

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่ากรมหลวงวงษาศรีราชสินททรงเป็นเจ้าของหนึ่งในจำนวนเพียงสามพระองค์ที่สนพระทัยอย่างจริงจังในการศึกษาวิชาการตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาในด้านวิชาการแพทย์แผนตะวันตกของพระองค์นั้น นับได้ว่าทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่ประสบผลสำเร็จจากการศึกษา จนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ จึงใคร่จะวิเคราะห์ถึงมูลเหตุสำคัญที่ส่งเสริมให้พระองค์ทรงหันมาให้ความสนใจในการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตก รวมทั้งวิธีการที่พระองค์ทรงใช้ในการศึกษาหาความรู้ ตลอดจนผลจากการที่ทรงรับการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตกด้วย เพื่อที่จะเป็นภาพรวมที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรก ที่ทรงเป็นผู้เริ่มนำความรู้ทางการแพทย์แผนตะวันตกมาประยุกต์ใช้เพื่อประโยชน์ในวงการแพทย์ของสังคมไทย และยังได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ดังกล่าวมาสู่สมาชิกในราชสกุลของพระองค์อีกด้วย ซึ่งบุคคลเหล่านี้ได้มีส่วนร่วมในการสร้างคุณประโยชน์แก่วงการแพทย์และสาธารณสุขในสมัยต่อมา

ก. มูลเหตุที่ทรงสนพระทัย

เนื่องจากกรมหลวงวงษาศรีราชสินททรงเป็นแพทย์แผนโบราณพระองค์แรกที่เริ่มสนพระทัยในการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตก ดังนั้นในที่นี้จึงใคร่จะพิจารณาถึงมูลเหตุสำคัญที่มีส่วนส่งเสริมให้พระองค์ทรงหันมาให้ความสำคัญต่อการศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตก โดยอาจแยกวิเคราะห์ได้เป็นสองประเด็น ดังนี้คือ

ประเด็นแรก จากภูมิหลังส่วนพระองค์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า กรมหลวงวงษาศรีราชสินททรงถือกำเนิดมาจากพระมารดาที่มาจากตระกูลแพทย์แผนโบราณ พระองค์จึงทรงได้รับการปลูกฝังอบรมให้เรียนรู้ในกระบวนวิชาแพทย์แผนโบราณมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้จาก การที่ทรงสั่งสมประสบการณ์มาตั้งแต่เล็กแต่น้อยดังกล่าวนั้น คงจะมีส่วนช่วยให้พระองค์ทรงตระหนักถึงข้อดีและข้อด้อยของวิชาการแพทย์แผนโบราณเป็นอย่างดี ประกอบกับพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ที่ทรงมีความกระตือรือร้นใฝ่รู้ในการศึกษาอยู่เป็นนิจ เหตุผลดังกล่าวนี้จึงน่าจะเป็น

มูลเหตุที่มีส่วนสนับสนุนให้พระองค์ทรงมีความตื่นตัวที่จะศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตกเพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ และสามารถนำมาพัฒนาความรู้เดิมของพระองค์ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

ประเด็นที่สอง การตระหนักถึงคุณประโยชน์ของวิชาการแพทย์แผนตะวันตก กล่าวได้ว่าวิธีการบำบัดโรคภัยไข้เจ็บในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น ยังคงมีความคุ้นเคยและเชื่อถือในวิธีการรักษาพยาบาลทางการแพทย์แผนโบราณตลอดมา ถึงแม้ว่าวิธีการดังกล่าวจะไม่สามารถแก้ไขปัญหาในด้านการเกิดโรคภัยไข้เจ็บได้อย่างมีประสิทธิภาพมากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่เกิดปัญหาโรคระบาดขึ้นในแต่ละครั้งทำให้มีการสูญเสียชีวิตผู้คนเป็นจำนวนมาก⁵⁰ ปัญหาเหล่านี้ไม่เคยปรากฏว่ามีผู้ใดสามารถที่จะขจัดปัญหาหลงได้สำเร็จ จนกระทั่งเมื่อเหล่ามิชชันนารีโปรเตสแตนต์ได้นำเอาวิชาการทางการแพทย์แผนตะวันตกเข้ามาสู่สังคมไทย เพื่อแก้ไขปรับปรุงปัญหาดังกล่าว นับเป็นจังหวะที่สอดคล้องกับความต้องการของสังคมไทยในขณะนั้น ซึ่งนอกจากจะสร้างปรากฏการณ์ใหม่ให้แก่วงการแพทย์ไทยแล้ว ยังเป็นการเปรียบเทียบกับวิธีการรักษาตามแบบแผนโบราณแต่ดั้งเดิมของไทยอีกด้วย สำหรับมิชชันนารีที่มีบทบาทสำคัญในด้านการแพทย์และสาธารณสุข จนเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปในหมู่คนไทย ได้แก่ นายแพทย์แดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley)⁵¹ และ

⁵⁰ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ได้เกิดระบาดขึ้นหลายครั้ง เช่น ในสมัยรัชกาลที่ 2 เมื่อ พ.ศ. 2363

⁵¹ หมอบรัดเลย์ หรือที่คนไทยเรียกว่า หมอปลัดเล เป็นมิชชันนารีชุดที่ 3 ที่เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2378 เมื่อแรกนั้นได้เช่าที่นาถลัน ปลูกบ้านอยู่เหนือวัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศ์) ใกล้ตลาดสำเพ็ง โดยใช้ใต้ถุนบ้านเป็นที่จำหน่ายยา ต่อมาได้ย้ายไปอยู่บ้านสังครุส (กุฎีจีน) และย้ายไปอยู่ยังคลองอีกฟากหนึ่งใกล้กับพวกโปรตุเกส โดยเช่าที่เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งบ้านหลังนี้หมอบรัดเลย์ได้เปิดร้านขายยาขึ้นใหม่พร้อมกับห้องผสมยาอีกห้องหนึ่ง หมอบรัดเลย์อยู่ที่บ้านหลังนี้จนถึง พ.ศ. 2395 จึงได้ลี้ภัยเข้าที่ดินผืนใหม่ติดต่อกับวังของกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ที่ปากคลองบางหลวง (หลังป้อมวิชัยประสิทธิ์) หมอบรัดเลย์เดินทางกลับอเมริกา 1 ครั้ง ใน พ.ศ. 2390 และกลับมาเมืองไทยอีกใน พ.ศ. 2393 จนกระทั่งถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2416 คุรรายละเอียดใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 51, 52, หน้า 11-19. และ หมอบรัดเลย์กับสังคมไทย, เอกสารวิชาการหมายเลข 57 (กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, 2528).

นายแพทย์ซามูเอล เรโนลด์ เฮาส์ (Samuel Renold House)⁵² ซึ่งต่อไปนี้จะเรียกว่า หมอบริคเลย์ และหมอเฮาส์ ตามลำดับ

เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อหมอบริคเลย์เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2378 นั้น กรมหลวงวงษาธิราชสนิทยังมิได้ทรงเข้ากำกับราชการกรมหมอ เข้าใจว่าในช่วงดังกล่าวนี้ พระองค์คงจะเฝ้าติดตามกิจกรรมของหมอบริคเลย์ด้วยความสนพระทัย เนื่องจากบ้านของหมอบริคเลย์ อยู่ติดกับวังของพระองค์ ซึ่งน่าจะทำให้ทรงเล็งเห็นความเปลี่ยนแปลงด้านจำนวนคนไข้ของหมอบริคเลย์ที่ทั้งชาวไทยและชาวจีนที่นิยมเข้ามาขอรับการบำบัดโรคที่โอสถศาลาเป็นจำนวนมากขึ้นทุกที ดังปรากฏหลักฐานตอนหนึ่งกล่าวว่า "ตอนเช้าวันนี้มีคนป่วยมาหาหมอบริคเลย์กว่า 100 คน เพื่อขอคำแนะนำในทางยาและขอยาสำหรับรักษาโรค..."⁵³

เหตุการณ์สำคัญที่นับว่าน่าจะมีผลกระทบต่อแนวพระดำริของพระองค์ที่ทำให้ทรงตระหนักถึงคุณประโยชน์ของวิชาการแพทย์แผนตะวันตก ได้แก่ กรณีที่หมอบริคเลย์ได้ทำการผ่าตัด⁵⁴ และ

⁵² หมอเฮาส์ หรือที่คนไทยเรียกว่า หมอเหา เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ พร้อมกับศาสตราจารย์ สตีเฟน มัตตูน (Stephen Mattoon) เมื่อ พ.ศ. 2390 ซึ่งในระยะเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่คนไทยได้เริ่มให้ความเชื่อถือในด้านการแพทย์แผนตะวันตกบ้างแล้ว อันเป็นผลมาจากการดำเนินงานของหมอบริคเลย์ หมอเฮาส์ใช้ชีวิตอยู่ในเมืองไทยถึง 29 ปี แต่ทำงานด้านการรักษาพยาบาลเพียง 4 ปีครึ่งเท่านั้น หลังจากนั้นได้อุทิศตนให้กับการเผยแพร่คริสต์ศาสนา แต่เพียงอย่างเดียว หมอเฮาส์ได้เดินทางกลับอเมริกาใน พ.ศ. 2419

⁵³ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 31, 51, 52, หน้า 15.

⁵⁴ การผ่าตัดครั้งนี้นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่น่าทึ่งของวงการแพทย์ไทย เนื่องจากความเชื่อเดิมนั้น เชื่อกันว่าหากเอาอวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากร่างกายของมนุษย์แล้ว ผู้นั้นจะตายในที่สุด จนกระทั่งหมอบริคเลย์ได้พิสูจน์ให้เห็นจากการช่วยชีวิตพระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งบาดเจ็บสาหัส เนื่องจากกระดูกแขนแตก ด้วยการตัดแขนพระภิกษุทิ้ง จนสามารถรอดพ้นจากความตายได้ในที่สุด

ทดลองปลูกฝีเพื่อป้องกันไข้ทรพิษ เป็นครั้งแรกในเมืองไทย^{๕๕} ใน พ.ศ. 2381 ตามลำดับ เหตุการณ์ ทั้งสองนี้ น่าจะส่งผลกระทบต่อแนวพระดำริของพระองค์ไม่น้อยเลยทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน พ.ศ. 2385 หมอบรัดเลย์ได้จัดพิมพ์ตำราแพทย์แผนปัจจุบันเป็นภาษาไทยขึ้น เพื่อถวายแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ชื่อ "คัมภีร์ครรภ์รักษา"^{๕๖} ซึ่งแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าของกระบวนการแพทย์แผนตะวันตกได้เป็นอย่างดี ปรากฏการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ น่าจะส่งผลให้พระองค์ทรงตระหนักถึงความรู้ และประโยชน์ของวิชาการแพทย์แผนตะวันตกจึงทรงได้เริ่มศึกษาหาความรู้ในวิชาการแพทย์แผนตะวันตก กับหมอบรัดเลย์

ข. การศึกษาหาความรู้ด้านการแพทย์แผนตะวันตก

กระบวนการศึกษาในวิชาการแพทย์แผนตะวันตกของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น อาจวิเคราะห์ถึงรูปแบบการศึกษาหาความรู้ของพระองค์ได้เป็น 2 ลักษณะ ดังต่อไปนี้คือ

1. การศึกษาโดยตรงกับเหล่ามิชชันนารี
2. การศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เอง

1. การศึกษาโดยตรงกับเหล่ามิชชันนารี

ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดว่ากรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเริ่มศึกษา

^{๕๕} ปัญหาในเกิดโรคทรพิษหรือโรคฝีดาษนั้น เป็นปัญหาโรคระบาดที่เรื้อรังมาช้านาน ซึ่งได้คร่าชีวิตผู้คนไปเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2381 ได้เกิดโรคไข้ทรพิษระบาดขึ้นอีกครั้งนั้น หมอบรัดเลย์จึงได้ตัดสินใจทดลองนำวิธีการปลูกฝีเพื่อป้องกันไข้ทรพิษมาเผยแพร่ในเมืองไทย หลังจากที่นายแพทย์เจนนอร์ (Dr. Jenner) ได้ค้นพบวิธีการปลูกฝีมาแล้วกว่า 40 ปี อย่างไรก็ตามก็ตามนั้นว่าหมอบรัดเลย์ ประสบความสำเร็จในวิธีการปลูกฝีครั้งนี้เป็นอย่างดี เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงเล็งเห็นประโยชน์ในวิธีการดังกล่าวด้วยเช่นกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บรรดาหมอลองมาฝึกหัดวิธีการปลูกฝีกับหมอบรัดเลย์จนมีความชำนาญสามารถนำวิธีการปลูกฝีมาปลูกให้แก่คนทั้งในและนอกราชสำนัก ตลอดจนราษฎรในหัวเมืองต่าง ๆ ด้วย คุณราชละเอียดใน มนัสวี อุมพันธ์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย (พระนคร : กองคริสเตียนศึกษาแห่งสภาคริสตจักรในประเทศไทย, ม.ป.ป.), หน้า 18 - 25.

^{๕๖} คัมภีร์ครรภ์รักษา (Treatise on Midwifery) ได้พิมพ์ออกเผยแพร่เป็นภาษาไทยจำนวน 200 เล่ม มีความยาวประมาณ 200 หน้า ได้กล่าวถึงอาการโรค และวิธีบำบัดโรคในด้านสูติกรรมโดยละเอียด พร้อมทั้งมีภาพแสดงเครื่องมือ ตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ ในด้านสูติกรรมประกอบรวม 50 ภาพ.

วิชาการแพทย์แผนตะวันตกกับหมอบรัดเลย์ในปี^{๕๗} แต่สันนิษฐานว่าพระองค์คงจะเริ่มสนพระทัยในการศึกษาวิชาการแบบตะวันตก ตั้งแต่เมื่อหมอบรัดเลย์เดินทางเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2378 แล้ว เนื่องจาก "บ้านหลังแรกของท่านปลัดเลอยู่ติดกับวังกรมหลวงวงษาฯ มิ่งชนบุรีเกือบจะตรงปากคลองบางหลวง..."^{๕๘}

อย่างไรก็ตามเข้าใจว่าพระองค์น่าจะทรงเริ่มศึกษาวิชาการแพทย์แผนตะวันตกอย่างจริงจัง หลังจากที่หมอบรัดเลย์ได้พิสูจน์ให้เห็นความก้าวหน้าของวิชาการแพทย์แผนตะวันตก จากเหตุการณ์กรณีการผ่าตัดและปลูกทรพิษได้สำเร็จเป็นครั้งแรกในเมืองไทย ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งแม้แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการแพทย์แผนตะวันตกด้วยพระองค์หนึ่งเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงมีรับสั่งให้หมอล่วงไปหัดปลูกทรพิษจากหมอบรัดเลย์ เพื่อจะได้นำความรู้เรื่องการปลูกทรพิษไปปลูกให้กับบุคคลทั้งในราชสำนักและตามหัวเมืองต่างๆ^{๕๙}

^{๕๗} ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่าการศึกษาวิชาการตะวันตกของกรมหลวงวงษาฯ ราชสีหน�นั้นมิได้จำกัดเพียงด้านการแพทย์แผนตะวันตกแต่ประการเดียว ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงเป็นสมาชิกหนังสือพิมพ์บางกอกรีคอร์เดอร์ของหมอบรัดเลย์ (เริ่มต้นพิมพ์เป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งแต่ พ.ศ. 2387-2393 ต่อมาได้หยุดกิจการไประยะหนึ่ง และได้เปิดดำเนินการต่อในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2402) ซึ่งนับว่าเป็นแหล่งนำเสนอข่าวสารทั้งในและต่างประเทศอย่างกว้างขวาง รวมทั้งยังตีพิมพ์เผยแพร่เรื่องราวความรู้ในสาขาวิชาต่างๆ อาทิในด้านวิทยาศาสตร์การแพทย์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และการเมืองของชาติตะวันตก นอกจากนี้แล้วการที่พระองค์โปรดการคบหาเป็นมิตรกับบรรดาชาวต่างชาติจึงมักจะทรงหาโอกาสแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและความรู้ในเรื่องราวต่างๆ อยู่เสมอเช่นเดียวกัน ซึ่งจากการแสวงหาความรู้ในสองลักษณะดังกล่าวนี้ คงจะช่วยเสริมสร้างให้พระองค์ทรงมีพระตำราที่กว้างขวางมากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน โปรดดูรายละเอียดใน อัสศิริ ธรรมโชติ, "สมาชิกบางกอกรีคอร์เดอร์ หนังสือพิมพ์ของหมอบรัดเลย์" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 2 ฉบับที่ 12 (ตุลาคม 2524), หน้า 27-34. และ George Haws Feltus, ed., Abstract of the Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D., Medical Missionary in Siam 1835-1873.

(Cleveland : Multigraph Department of Pilgrim Church, 1936), pp. 154, 184.

^{๕๘} ส. ธรรมยศ, พระเจ้ากรุงสยาม (พระนคร : โรงพิมพ์ ส. สง่า, 2475), หน้า 67.

^{๕๙} มนัสวี อุนหนันทน์, ประวัติการแพทย์มิชชันนารีในประเทศไทย, หน้า 19-20.

จากการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการแพทย์แผนตะวันตกดังกล่าว น่าจะเป็นโอกาสที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทจะทรงแสดงพระประสงค์อย่างชัดเจนในการศึกษาด้าน การแพทย์แผนตะวันตกกับหมอบรัดเลย์ เหตุการณ์สำคัญที่แสดงว่าพระองค์ทรงยอมรับในความเจริญ ก้าวหน้าของการแพทย์แผนตะวันตกนั้น ปรากฏหลักฐานเป็นครั้งแรกเมื่อพระองค์ทรงเชิญหมอบรัดเลย์ มาปลูกฝีให้แก่บุคคลต่าง ๆ ในวังของพระองค์ใน พ.ศ. 2385⁶⁰ และในเวลาต่อมายังได้โปรด ให้หมอบรัดเลย์ถวายพระประสูติกาลแก่พระชายาของพระองค์ใน พ.ศ. 2395 อีกด้วย⁶¹

หากพิจารณากระบวนการศึกษาที่พระองค์ทรงเรียนกับหมอบรัดเลย์ เข้าใจว่าน่าจะทรงมุ่ง เน้นในความรู้ด้านวิชาการแพทย์แผนตะวันตกมากกว่าความรู้ด้านภาษาอังกฤษ⁶² เนื่องจากเป็น วิชาเฉพาะจากเป็นวิชาเฉพาะที่ทรงมีความสนพระทัยมาแต่เดิม อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏหลักฐาน ชัดเจนว่าลักษณะการเรียนของพระองค์เป็นเช่นไร เข้าใจว่าน่าจะเป็นไปในรูปแบบการให้คำแนะนำ มากกว่า ดังปรากฏหลักฐานตอนหนึ่งว่า "...ปลัดเลนั้นมิได้บิดวิชาแต่ประการใด ยานานา ใดผสมสิ่งใดบ้าง แก่โรคอย่างใดก็บอกก็ทูลแก่เสด็จในกรม [กรมหลวงวงษาธิราชสนิท] ทั้งสิ้น..."⁶³

⁶⁰ George Haws Feltus, ed., Abstract of the Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D..., pp. 67.

⁶¹ Ibid, pp. 148.

⁶² ผู้เขียนสันนิษฐานว่ากรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงมีความรู้ภาษาอังกฤษพอสมควรจาก การติดต่อกับชาวต่างประเทศ แต่ไม่ทรงสันนิษฐานว่าทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษพอสมควรจาก กับต่างประเทศ โปรดให้เหล่านิชชันนารี อาทิ หมอมัตตูน หรือหมอเฮาส์ เป็นล่ามให้แก่พระองค์ พร้อมทั้งช่วยในการแปลหนังสือราชการ โต้ตอบเป็นภาษาอังกฤษและร่างสนธิสัญญาอีกด้วย คูราซ- ละเอียคิน ฮอร์จ ฮอสส์ เฟลด์ส, ดร. เรโนลด์ เฮาส์ หมอฝรั่งสามรัชกาล, หน้า 90-91.

⁶³ นายหนวส, หมอปัดเลกับกรุงสยามและอเมริกันชนแรก (พระนคร : รัชดารมภ์, 2508), หน้า 23-24.

การศึกษา กับ หมอบรัดเลย์ ในครั้งนี้ ยังผลให้พระองค์ทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับการประกาศนียบัตรถวายเป็นพระเกียรติยศ และได้รับเชิญเป็นสมาชิกของสถาบันการแพทย์แห่งนิวยอร์ก (New York Academy of Medicine) ประเทศสหรัฐอเมริกา^{๕๔} อาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จของพระองค์ในครั้งนี้ นอกจากจะแสดงพระปรีชาสามารถในด้านการแพทย์ของพระองค์แล้ว ยังเป็นการช่วยประชาสัมพันธ์ให้ชาวต่างชาติรู้จักคนไทยดีขึ้นในอีกระดับหนึ่งด้วย

ต่อมาเมื่อหมอบรัดเลย์เดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านที่สหรัฐอเมริกา หมอเฮาส์ได้เดินทางมาใน พ.ศ. 2390 หมอเฮาส์จึงเป็นครูฝรั่งคนที่ 2 ของพระองค์^{๕๕} รูปแบบการศึกษา กับ หมอเฮาส์ นอกจากจะเป็นไปในลักษณะของการถวายคำแนะนำแล้ว ยังมีการทดลองกิจกรรมต่างๆ ให้ทรงเข้าพระทัยอีกด้วย พระองค์ทรงเป็นผู้หนึ่งที่มักเข้าร่วมฟังการปาฐกถาของหมอเฮาส์อยู่เสมอ ดังปรากฏหลักฐานตอนหนึ่งว่า

"...เจ้าฟ้าใหญ่ [พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว] ทรงอธิบายว่ามีการแสดงตอนค่ำให้แพทย์หลวง (อนุชาของกษัตริย์) [กรมหลวงวงษาธิราชสนิท] ฟัง นายแพทย์ก็สนใจจะไปดูด้วย... พอถึงเวลากำหนดบ้านเล็กนั้นก็เต็มไปด้วยขุนนางและเจ้านาย ส่วนที่ระเบียงเต็มไปด้วยพวกมหาดเล็ก..."^{๕๖}

^{๕๔} ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่าหมอบรัดเลย์เองก็ได้รับการศึกษาจากสถาบันดังกล่าวนี้ด้วยเช่นกัน ถึงแม้ว่าหลักฐานทั้งฝ่ายไทยและต่างประเทศจะไม่ปรากฏแน่ชัดว่าทรงได้รับประกาศนียบัตรในปีใดก็ตาม แต่สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นช่วงเวลา ก่อนที่หมอบรัดเลย์จะเดินทางกลับไปเยี่ยมบ้านที่สหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2390 และต่อมาได้ลาออกจากการเป็นสมาชิกของ American Board of Commissioner For Foreign Mission และเข้าสังกัดใหม่กับ American Mission Association ต่อมาหมอบรัดเลย์ได้เดินทางกลับมาปฏิบัติหน้าที่มิชชันนารีอีกครั้งในช่วยปลายรัชกาลที่ 3 แล้ว คุราชละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานการที่ไทยเรียนภาษาอังกฤษ" ประชุมพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด, หน้า 108. และ กรมศิลปากร, บันทึกรายวันของ เทาเซนต์ แสร์วีส, หน้า 48.

^{๕๕} พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ชนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคม-ไทย..., หน้า 166.

^{๕๖} ฮอร์จ ฮอสส์ เฟลด์ส, หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4, หน้า 29

จากข้อความดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงพระอุปนิสัยในกรมหลวงวงษาธิราชสนิทว่าทรงเป็นผู้ที่ใฝ่รู้ในการศึกษาอยู่เป็นนิจ ถึงแม้ว่าจะทรงประสบผลสำเร็จในการศึกษากับหมอบรัดเลย์มาแล้ว ก็มิได้ทรงหยุดนิ่งอยู่กับความรู้เดิม หากแต่ทรงมีความกระตือรือร้นที่จะศึกษาในวิชาความรู้ที่ทรงสนพระทัยสืบต่อไป

กล่าวโดยสรุป กระบวนการศึกษาหาความรู้ในวิชาการแพทย์แผนตะวันตกทั้งจากหมอบรัดเลย์และหมอเฮาส์นั้น เป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยให้พระองค์ทรงสามารถพัฒนาความรู้ให้เป็นเหตุเป็นผลในเชิงวิทยาศาสตร์มากขึ้น มีข้อน่าสังเกตว่าในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่เรียนรู้ในวิชาการแพทย์แผนตะวันตก ก็มีได้ละเลยความรู้ในวิชาการแพทย์แผนโบราณแต่อย่างใด หากทรงเลือกที่จะผสมผสานประโยชน์ทั้งทางด้านการแพทย์แผนโบราณและแผนตะวันตกไว้ด้วยกัน เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมไทยในเวลานั้น

2. การศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เอง

หลังจากที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิทได้ทรงศึกษาหาความรู้ในด้านการแพทย์แผนตะวันตกทั้งจากหมอบรัดเลย์และหมอเฮาส์จนมีความรู้ระดับหนึ่งแล้ว ในเวลาต่อมาได้ทรงนำความรู้ที่ได้มาพัฒนาเพิ่มเติม โดยการศึกษาค้นคว้าด้วยพระองค์เอง ดังปรากฏว่า ได้ทรงคิดค้นทดลองสรรพคุณ "ฮาควินิน" หรือ "ฮาชาวฝรั่ง" ซึ่งบรรดามิชชันนารีนำมาใช้ในการบำบัดรักษาโรคตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3^{๑๗} ดังปรากฏหลักฐานตอนหนึ่งที่กล่าวถึงการใช้ฮาควินินของหมอบรัดเลย์ว่า

"ปลัดเลน่าเอาวิชาการแพทย์และฮาสมิยาใหม่เข้ามาครั้งนั้น เมื่อหัวที่คนทั้งปวงก็พากันทิ้งलगคนถึงกับไม่กล้าจะกินเข้าไป เกรงจะไปเกิดโทษร้ายในกายตัว ครั้นมาเห็นผู้ป่วยที่กินเข้าไป กลับหายสบายตัวจากโรคร้ายมากขึ้น จึงได้พากันทดลองก็ให้เห็นผลชงคนิก เลยเล่าลือกันมากขึ้น ฮาอย่างเก่งแก้ไขของปลัดเลในคราวนั้นขึ้นชื่อลือนามกว่าชานาโคบรรดามี เสียแต่รสขมจับจิตเสียจริง ด้วยมันคือควินินนี่...นับว่าเป็นคราวแรกที่ฮาชาวฝรั่งเข้ามาในเมืองเรา เวลานั้นผู้ที่มีความรู้ในทางยาไทยอย่างสำคัญของบางกอก ก็มีกรมขุนวงษาธิราชสนิท (ต้นตระกูลสนิทวงศ์พระองค์หนึ่ง)

^{๑๗} สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (พรหมมุนี) ญาณโกศล (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิชา, 2517), หน้า 221.

เมื่อพระองค์ท่านได้เห็นซาปัลลิตเล สรรพคุณขงคักเเลย เข้าตีสนธิศึกษาเล่าเรียนเอาความรู้ พระองค์ท่านเป็นผู้แสวงวิชาโดยแท้ ผิดกับหมอไทยอื่นๆ...^{๕๕}

เป็นที่เข้าใจว่าหลังจากที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเล็งเห็นสรรพคุณของยาควินินว่ามีคุณประโยชน์มากเพียงใดแล้ว คงจะทรงนำมาประยุกต์ใช้ทดลองเป็นตำรายาแก้โรคไข้จับสั่นไว้ตำราหนึ่ง ดังปรากฏตำรายาของพระองค์ที่กล่าวถึงประโยชน์ของยาควินินไว้ตอนหนึ่งว่า

"...ผู้ใดเป็นโรคไข้จับสั่นก็ให้ถ่ายด้วยดีเกลือไทยก็ได้ ดีเกลือเทศก็ได้ เอายาที่ให้อาเจียนตามที่ชอบใจ กินใส่ปนดีเกลือสักหนึ่งช้อน ก็ให้อาเจียนออกสามหนสี่หน ถ่ายให้ลงห้าหกหนให้อุดของแผลง มีเนื้อสัตว์ น้ำมัน ข้าวเหนียว กะปิ สุรา เป็นต้น ให้รักษาดังนี้ สักสองสามวันก่อนภายหลังให้กินยาเทศชื่อควินิน เอาควินินหนักหนึ่งช้อน แบ่งเป็นหกส่วน เมื่อใช้ล้างออกแล้วให้กินส่วนหนึ่งและในสองชั่วโมงกินที่หนึ่งจนถึงเวลากลางคืน เมื่อตื่นขึ้นแต่เช้ากินเหมือนเก่าอีก ควินินนี้เด็ชวนี้มีขายที่ตึกหันแตรประมาณห้าสิบบาท เขาว่าถ้าผู้ใดซื้อทั้งหมดจะขายเป็นขวดละสิบเหรียญ ควินินในขวดเด็ชว หนัก 2 บาท แบ่งรับประทานได้ 480 ครั้ง พอรักษาคนไข้ให้หายขาดประมาณ 40 คน ดังนี้ราคาไม่ถูกมากแล้วหรือ..."^{๕๖}

จากข้อความดังกล่าว นอกจากจะแสดงถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นแพทย์ไทยแผนโบราณพระองค์แรกที่ทรงทดลองและยอมรับในสรรพคุณยาจากต่างประเทศแล้วยังชี้ให้เห็นถึงพระอุปนิสัยส่วนพระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้ชวนชาวศึกษาค้นคว้าความรู้ยู่ตลอดเวลา มิได้ทรงเชื่อถือในสรรพคุณยาตามที่พวกมิชชันนารีกล่าวขานว่าลือแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่จะต้องทรงสามารถศึกษาทดลองได้ด้วยพระองค์ จึงจะทรงยอมรับในประสิทธิภาพของสรรพคุณยาดังกล่าว

กล่าวโดยสรุป วิธีการศึกษาหาความรู้ของกรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้น นอกจากจะทรงได้รับการศึกษาโดยตรงจากเหล่ามิชชันนารีในรูปแบบของการให้คำแนะนำ ตลอดจนเฝ้าดูในกิจกรรมในด้านการแพทย์มิชชันนารีแล้ว ยังทรงศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในสองลักษณะทำให้พระองค์ทรงประจักษ์ถึงคุณประโยชน์ของวิชาการแพทย์แผนตะวันตกได้มากยิ่งขึ้น ซึ่งในเวลาต่อมาพระองค์ได้ทรงถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวให้แก่สมาชิกในราชสกุลของพระองค์ จนสามารถเป็นกำลังสำคัญในด้านการแพทย์และสาธารณสุขในรัชกาลต่อมา

^{๕๕} นายหนวส, หมอปัลลิตเลกับกรุงสยาม, หน้า 23-24.

^{๕๖} กระทรวงศึกษาธิการ, หมอไทย ยาไทย, หน้า 5-6.

ค. ผลจากที่ทรงรับวิทยาการแพทย์แผนตะวันตก

จากการที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงทำหน้าที่กำกับราชการในกรมหมอลอดส่อง รัชกาลเป็นเวลาถึง 19 ปีนี้ อาจวิเคราะห์ได้ว่าความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่ราชการของพระองค์นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่พระองค์ทรงรับวิทยาการแพทย์แผนตะวันตก ซึ่งมีส่วนส่งเสริมให้ทรง เป็นแพทย์หลวงที่โดดเด่นมากกว่าผู้ใด ในที่นี้ใคร่จะวิเคราะห์ผลของการที่พระองค์ทรงรับการศึกษา ในวิชาการศึกษาแพทย์แผนตะวันตกโดยแบ่งออกเป็น 3 ประการดังต่อไปนี้

ประการแรก การได้รับพระเกียรติคุณยกย่องทั้งจากชาวไทยและชาวต่างประเทศใน ฐานะที่ทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงสนพระทัยศึกษาวิชาการศึกษาแพทย์แผนตะวันตกอย่างจริงจัง จนทรงประสบความสำเร็จได้รับการถวายประกาศนียบัตรจากสถาบันทางการแพทย์แห่งนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา พระเกียรติคุณดังกล่าวนี้เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งที่ส่งเสริมพระองค์เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ

ในส่วนของคนไทยโดยเฉพาะในราชสำนักนั้น แม้ว่าแต่เดิมพระองค์จะทรงมีชื่อเสียงใน ด้านการแพทย์แผนโบราณมาก่อนแล้วก็ตาม แต่การที่ทรงได้รับเกียรติจากชาวต่างชาตินี้ ก็ยังมีผล ทำให้พระองค์ทรงเป็นแพทย์ที่น่าเลื่อมใสศรัทธามากขึ้น ดังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรีศเรียกพระองค์อย่างชื่นชมว่า ทรงเป็น "หมออย่างเอก" นอกจากนี้ที่น่าสนใจได้แก่การที่ พระองค์ได้มีส่วนสนับสนุนและส่งเสริมให้มิชชันนารี เช่น หมอบรัดเลย์ หมอเฮาส์ เข้ามีโอกาสใน การถวายการรักษาควบคู่ไปกับหมอหลวง ดังเช่นกรณีการที่พระองค์ทรงเชิญหมอบรัดเลย์เข้ามาใน ราชสำนักเพื่อให้แนะนำสั่งยาให้แก่พระคลัง เป็นต้น⁷⁰

พระภารกิจในด้านการแพทย์อย่างหนึ่งที่กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงรับผิดชอบได้แก่ การจัดการในเรื่องการปลูกฝีให้แก่บรรดาพระโอรสและพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว ดังปรากฏจากพระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิทตอนหนึ่งว่า

⁷⁰ George Haws Feltus. ed, Abstract of the Journal of Rev. Dan Beach Bradley, M.D..., pp. 177.

"...แล้วให้บอกเข้าไปในวังให้แม่ปลูก ท้าวสมศักดิ์ ขายจ้าว แลนางจัน นางโหมด นางแฝด นางเมขลาให้ทราบด้วย บุตรจันเล็กยังไม่ได้ปลูกมี 4 คน ดิศวรกุมาร 1 นงคราญอุดมดี 1 ศรีเสาวภาค 1 สว่างวัฒนา 1...บุตรคนโตไม่ได้ป่วยไข้จะปลูกได้ก็ให้รีบปลูก อย่าให้เสียคราวฮาฯ"⁷¹

ในด้านการยอมรับของชาวต่างประเทศ ประกาศนียบัตรที่ทรงได้รับจากสถาบันทางการแพทย์แห่งสหรัฐอเมริกา นับเป็น "ใบเบิกทาง" ที่ทำให้พระองค์ทรงเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เนื่องจาก

"...เมืองยุโรปนั้นหมอเขาจึงได้มีหนังสือคู่มือฉบับหนึ่งที่เรียกว่า "เซอร์ติฟิเคต" ๆ นี้ ถ้าผู้ใดได้ร่ำเรียนในแพทยศาสตร์ไว้ได้โดยชำนาญแล้ว เขาก็ได้หนังสือฉบับนี้สำหรับตัวเป็นคู่มือไปเพื่อจะได้เที่ยวรักษาโรคมิได้ให้คนทั้งหลายมีความรังเกียจ แสดงความว่าผู้นั้นได้สอบไล่แล้วว่าเป็นหมอดีเลย"⁷²

ดังนั้นพระองค์จึงทรงเป็นแพทย์ไทยที่ชาวต่างประเทศชื่นชมในพระปรีชาสามารถในฐานะที่ทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงได้รับประกาศพระเกียรติคุณ เป็นที่ยอมรับของสถาบันทางการแพทย์นิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา⁷³

ประการที่สอง การประยุกต์ใช้วิธีการรักษาคนไข้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทยการที่พระองค์ทรงได้รับการศึกษาทั้งวิชาการแพทย์แผนโบราณและแผนตะวันตกทำให้ทรงตระหนักดีถึงสภาพของสังคมไทยที่ยังคงมีความตื้นถลัวและไม่สามารถยอมรับในวิชาการแพทย์แผนตะวันตกได้อย่างสนิทใจนัก ดังนั้นพระองค์จึงมีพระดำริที่จะประยุกต์เทคนิควิธีการรักษาคนไข้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทย ซึ่งส่วนใหญ่ยังคุ้นเคยและยึดมั่นอยู่กับวิธีการรักษาแบบเก่าอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจำเป็นต้องให้เวลาแก่ประชาชน "อย่างค่อยเป็นค่อยไป" จะเป็นผลดีกว่าการฝืนจิตใจบังคับให้ปฏิบัติตาม ซึ่งอาจได้รับการปฏิเสธมากกว่าการยอมรับ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ได้ทรงทดลองสรรพคุณยาควินินหรือยาชาวฝรั่ง จนทรงประจักษ์ในประสิทธิภาพมาแล้ว แต่พระองค์ไม่

⁷¹ จดหมายเหตุ ร.4 จ.ศ.1224 เลขที่ 117 พระราชหัตถเลขาถึงกรมหลวงวงษาธิราชสนิท คราวเสด็จเมืองเพชรบุรี

⁷² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์, "เรื่องแพทย์หมอ" ใน ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ เล่ม 1, หน้า 234.

⁷³ กรมศิลปากร, บันทึกราชวันของเทาเซนต์ แฮร์ริส, หน้า 72.

อาจใช้ยาควินินรักษาผู้ป่วยได้อย่างเปิดเผยได้ เนื่องจาก "ความลำบากยังมีในการที่จะให้คนนิยมใช้ยาที่ทำนั้นเพราะเป็นยาฝรั่ง ในสมัยนั้นผู้ที่เชื่อถือยาฝรั่งยังมีน้อย แม้ในกรุงเทพฯ คนก็ยังรังเกียจยาฝรั่งอยู่แทบทั่วไป"⁷⁴

เมื่อเป็นเช่นนั้น พระองค์จึงทรงคิดค้นประยุกต์วิธีการใช้ยาอย่างแอบพลขึ้นดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารภาพได้ทรงเล่าไว้ตอนหนึ่งว่า

"มีเรื่องเล่ากันมาแต่ก่อนว่า เมื่อแรกยาควินินมีเข้ามาถึงเมืองไทย ในรัชกาลที่ 3 กรมหลวงวงศาธิราชสนิทซึ่งรอบรู้วิชาแพทย์ไทย ทรงทดลองและเลื่อมใสก่อนผู้อื่น แต่ก็ไม่อาจใช้โดยเปิดเผย เมื่อฉัน [สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารภาพ] บวชเป็นสามเณรเคยได้ยินกรมสมเด็จพระปวงเรศวริยาลงกรณ์ ตรัสว่า ยาเม็ดแก้วไข้ของกรมหลวงวงศาฯ ที่นับถือกันนั้นเมื่อผ่าออกดูมี "ยาชาวฝรั่ง" (คือยาควินิน) อยู่ข้างในทุกเม็ด..."⁷⁵

จากข้อความดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาด และมีไหวพริบของพระองค์ได้เป็นอย่างดี จนคนใช้ส่วนใหญ่ของพระองค์ยังคงไว้วางใจและมอบความเลื่อมใสศรัทธาในสรรพคุณยาของพระองค์อยู่ตลอดมา

ประการที่สาม การถ่ายทอดความรู้ทางการแพทย์แผนตะวันตกให้แก่สมาชิกในราชสกุลปรากฏหลักฐานว่า พระองค์ได้ทรงถ่ายทอดวิชาความรู้ในด้านการแพทย์ให้แก่บุคคลในราชสกุลของพระองค์เอง ในบรรดาบุคคลกลุ่มนี้ผู้ที่มียุทธศาสตร์สำคัญที่สุด ได้แก่ หม่อมเจ้าสายหรือพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ในเวลาต่อมา⁷⁶ ซึ่งเป็นพระโอรสที่โปรดปรานยิ่ง พระองค์ทรงฝึกสอนกระบวนวิชาแพทย์ประทานให้ ทั้งด้านการแพทย์แผนโบราณและแผนตะวันตก จนพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ทรงมีความชำนาญในการบำบัดรักษาโรคเช่นเดียวกับพระบิดา ในเวลาต่อมาพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ได้ทรงดำเนินรอยตามพระบิดาโดยดำรงตำแหน่งแพทย์หลวงประจำพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และยังได้ทรงเป็นกำลังสำคัญพระองค์หนึ่งในการวาง

⁷⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมารภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 221.

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁶ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระนามเดิม หม่อมเจ้าสาย ประสูติเมื่อ พ.ศ. 2388 ในสมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2415 ทรงเป็นแพทย์ประจำพระองค์ และได้บัญชาการกรมทหารเรือ

พื้นฐานด้านการแพทย์และสาธารณสุขของไทย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าในรัชกาลนี้นับเป็นการเริ่มต้นของการพัฒนาในด้านการแพทย์ตามแบบแผนตะวันตกอย่างจริงจังเป็นครั้งแรกทั้งนี้เพราะกลุ่มชนชั้นสูงเริ่มมีการยอมรับในประสิทธิภาพของการแพทย์แผนตะวันตกมากขึ้น อีกทั้งสภาพการณ์ในขณะนั้นได้เกิดมีโรคภัยไข้เจ็บระบาดขึ้นหลายครั้ง จึงนับว่าเป็นช่วงเวลาที่สำคัญยิ่งเป็นการพยายามของรัฐบาลที่จะนำประเทศไปสู่ความทันสมัย ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการปรับปรุงกิจการในด้านการแพทย์และสาธารณสุขเป็นลำดับในเวลาต่อมา

ครั้งนั้นพระองค์เจ้าสาสนีวงศ์ทรงเป็นหนึ่งในคณะคอมมิสตีที่มีบทบาทสำคัญในการก่อตั้งโรงพยาบาลศิริราช ดังปรากฏหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งคณะคอมมิสตี ครั้งแรกเพื่อจัดตั้งโรงพยาบาล ใน พ.ศ. 2429 ว่า

"...ให้กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ 1 พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ 1 พระองค์เจ้าวัฒนาวงศ์ 1 พระองค์เจ้าสาสนีวงศ์ 1 หลวงนาสลิทธิ 1 เป็นคอมมิสตี ปรีชาพร้อมกันคิดจัดตั้งโรงพยาบาลขึ้น ให้สำเร็จตลอดไปตามสมควรแก่ประเทศ และกาลสมัย เมื่อจัดการอย่างไรจะต้องขออนุญาตอย่างไรตามการสุดแต่ให้สำเร็จเป็นประโยชน์จริงได้ตลอดไป..."⁷⁷

เหตุการณ์สำคัญที่มีส่วนเร่งเร้าให้มีการจัดตั้งโรงพยาบาลเร็วขึ้น ได้แก่ การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์ ในพ.ศ. 2430 ซึ่งหลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานเพลิงพระศพแล้ว ได้โปรดเกล้าฯ ให้เรือพระเมรุไปสร้างโรงพยาบาลพระราชทานนามว่าโรงพยาบาลศิริราชในเวลาต่อมา

ต่อมาเมื่อรัฐบาลมีนโยบายที่จะจัดส่งนักเรียนไทยไปศึกษาวิชาแพทย์ในยุโรปเพื่อที่จะเป็นกำลังสานประโยชน์ในด้านการแพทย์และสาธารณสุขต่อไปภายหน้า ครั้งนั้นหม่อมราชวงศ์สุวัณธ์ สนิทวงศ์ พระโอรสในพระองค์เจ้าสาสนีวงศ์ ได้รับการคัดเลือกให้เดินทางไปศึกษาวิชาแพทย์ในยุโรปด้วยเหตุที่ "เป็นทายาทสืบวิชาคุณของพระบิดาและพระอัยกาลงมาเป็นชั่วที่ 3"⁷⁸

⁷⁷ อ่างใน สรรวจ แสงวิเชียร, ศิริราชร้อยปี ประวัติและวิวัฒนาการ คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล มหาวิทยาลัยมหิดล จัดพิมพ์เพื่อเป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่ศิริราชมีอายุครบร้อยปี วันที่ 26 เมษายน พุทธศักราช 2531 (กรุงเทพฯ : บริษัทวิคเตอร์เพาเวอร์พอยท์ จำกัด, 2531), หน้า 3.

⁷⁸ คุรยละเอียดใน ม.ร.ว. สุวัณธ์ สนิทวงศ์ ณ อรุณยา เรื่อง ข้าวของประเทศสยาม พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันตรีหม่อมราชวงศ์สุวัณธ์ สนิทวงศ์ เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2470 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้าค่านำ.

หม่อมราชวงศ์สุวพันธุ์ ได้เข้าศึกษาวิชาการแพทย์ในเมืองสก็อตแลนด์ จนสำเร็จเป็นแพทย์ปริญญาคนแรกของไทย ภายหลังจากที่เดินทางกลับเข้ามารับราชการแล้วได้รับพระกรุณา พระราชทานสัญญาบัตรยศทหารบกเป็นนายพันตรี มีตำแหน่งในการแพทย์ทั้งในทหารบกและทหารเรือรวมทั้งยังเป็นผู้ช่วยพระองค์เจ้าสาสนีวงศ์อีกประการหนึ่งด้วย อย่างไรก็ตามภายหลังจากที่พระองค์เจ้าสาสนีวงศ์ทรงเริ่มประชวรโรคเรื้อรังจนต้องกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งราชการ หม่อมราชวงศ์สุวพันธุ์จึงจำเป็นต้องละทิ้งหน้าที่ราชการเพื่อปฏิบัติงานแทนพระบิดาทั้งในส่วนพระองค์และการดำเนินธุรกิจของบริษัทคลองคูนาและสยาม

สมาชิกในราชสกุลรุ่นต่อมาที่ทำความประโยชน์ในด้านการแพทย์และสาธารณสุขให้แก่สังคมไทยพระองค์ต่อมาคือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับเจ้าจอมมารดา ม.ร.ว. เนื่อง ซึ่งทรงเป็นพระธิดาในพระองค์เจ้าสาสนีวงศ์ และด้วยเหตุที่พระมารดาอยู่ในราชสกุลสนิวงศ์ ซึ่งเป็นแพทย์ทุกชั่วอายุโดยมิขาดสาย^{๗๐} ยังผลให้พระองค์ทรงมีความสนพระทัยที่จะศึกษาวิชาการแพทย์พระองค์หนึ่งเช่นกัน ในเวลาต่อมาพระองค์ได้ทรงเป็นกำลังสำคัญในด้านการแพทย์สาธารณสุขเป็นอย่างมาก ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการราชแพทยาลัย อธิบดีกรมมหาวิทยาลัย อธิบดีกรมสาธารณสุขและทรงมีส่วนส่งเสริมการปรับปรุงในการศึกษาวิชาแพทย์ของไทยในระยะแรกๆ อีกด้วย^{๘๐}

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่าสมาชิกในราชสกุลสนิวงศ์ ซึ่งกรมหลวงวงษาธิราชสนิททรงเป็นต้นราชสกุลนั้น ส่วนใหญ่ยังคงมีบทบาทสำคัญอย่างต่อเนื่องในด้านการแพทย์และสาธารณสุขสืบต่อกันมาตลอด จนกระทั่งถึงในสมัยปัจจุบัน

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^{๗๐} มหิตล, มหาวิทยาลัย, ที่ระลึกวาระครบ 100 ปีแห่งวันประสูติพลเอกสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร วันที่ 12 พฤศจิกายน 2528 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, 2528), หน้าค่านำ.

^{๘๐} โปรดดูรายละเอียดในสุวีร์รัตน์ สวัสดิ์, "บทบาทของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ต่อการแพทย์ และสาธารณสุข (พ.ศ. 2456-2468)

"(วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2531).